

DE KOSTERSTEEN

Nummer 108
April 2009

DE KOSTERSTEEN

Nummer 108 April 2009

Voorjaar 1940, mobilisatie en evacuatie.

Drikus van Eck

Het oorlogsdagboek van Drikus van Eck

Drikus van Eck heeft tijdens de Tweede Wereldoorlog een dagboek bijgehouden. Hij woonde op een boerderij aan de Dijkgraaf in Bennekom. Op een uitzonderlijk heldere wijze beschrijft hij de problemen die boeren en burgers in het dagelijkse leven meemaakten. Drikus van Eck is in 1995 overleden. Nadien is het handgeschreven dagboek door zijn kinderen uitgetypt en in een zeer beperkte oplage in 2002 verspreid. Het boek telt meer dan 600 pagina's. In deze Kostersteen publiceren wij een klein deel van dit dagboek, en wel het gedeelte dat de gebeurtenissen onmiddellijk voorafgaande aan de Duitse bezetting beschrijft. De tekst is door de redactie ingekort.

Redactie Kostersteen.

Mobilisatie

De mobilisatietijd was wel een rare maar ook een gezellige tijd. Overal zag men soldaten. Ze werden al gauw aan het werk gezet om verdedigingslijnen aan te leggen. Zoo ontstond langzamerhand een linie aan de grens en verder hier in Gelderland de IJssel- en de beroemde Grebbelinie. Stellingen werden opgeworpen en kazematten gebouwd. In november 1939 werden aan de Grebbe sluizen

opengezet en trad de waterlinie in werking. Tusschen de Haar bij Wageningen en tot Veenendaal stond het geheele gebied onder water. Verder werden tankvalen gegraven en prikkeldraadversperringen aangelegd. Veel grond werd door dit alles vernield maar voor de verdediging van het vaderland moest men wat over hebben.

Voorbereiding evacuatie

Het is een kouden avond in Maart 1940. In de zaal van den heer Bothof zitten een aantal boeren en boerenjongens bij elkaar. Er is een vergadering welke verband houdt met de evacuatie van vee dat, wanneer een oorlog zou uitbreken, uit deze streek zou moeten worden weggevoerd. Al eenigen tijd tevoren waren een groot aantal boeren als veeverzorgers aangesteld. Iedere verzorger had al een legitimatiebewijs gekregen, dat hij bij een eventuele vlucht bij zich zou moeten hebben. Op die vergadering bij Piet Bothof nu waren de groepsleiders aanwezig die boven de veeverzorgers stonden. Ook ik was aangesteld als groepsleider. Door de heer Van den Berg wordt nu precies verteld hoe de evacuatie zal moeten verlopen. In de gemeente Ede zijn twee hoofdgeleiders aangesteld. Voor ons district is dit Jac. van Steenberg. Onder die hoofdgeleiders staan de buurtleiders. Onze buurtleider is J. Adams, dan volgen de groepsleiders en onder iedere groepsleider staan 10 veeverzorgers. Elke veeverzorger zou tien koeien onder zijn beheer krijgen. De groepsleiders voerden dus het bevel over tien verzorgers en honderd koeien. Nadat dit duidelijk uiteen is gezet, wordt verteld hoe het vervoer der dieren moet gebeuren. Vóór de dieren de boerderij moeten verlaten, moeten ze eerst genummerd worden. Hiervoor moeten de groepsleiders zorgen. Het vee moet dan zoo snel mogelijk naar Elst gebracht worden. Hier liggen al eenigen tijd verscheidene rijnaken te wachten op het uitbreken van den oorlog. Met deze booten zal het vee dan vervoerd

Drikus van Eck; foto uit 1944

worden naar Rotterdam en kan het dienen om tijdens den duur van den oorlog de bevolking achter de linies van vet en vleesch te voorzien. Precies wordt de weg uitgestippeld, waarlangs het vervoer zal plaats hebben. Verder wordt gezegd dat de groepsleiders moeten zorgen dat alles ordelijk verloopt en dat daarom de koppels koeien niet grooter mogen zijn dan 100 stuks en dat tusschen iedere groep een tusschenruimte moet zijn van een paar honderd meter. Wanneer dan de verzorgers ieder voor zich de zorg over tien koeien op zich nemen, kan de ge-

De boerderij van Drikus van Eck; Dijkgraaf 35

heele zaak prachtig verlopen. Het vee uit Wageningen zal een dag later vertrekken, want er wordt op gerekend dat de Duitschers aan de grens en aan de IJssellinie twee dagen zullen worden opgehouden! Bij de laadplaatsen ligt voedsel klaar voor mensch en dier, dokters zullen aanwezig zijn om bij eventuele ongelukken te helpen, enz, enz.

In theorie is dus alles prachtig voor elkaar. Of het in de praktijk ook zoo goed zal verlopen daar hebben we een dun oog op. Er wordt ons verder nog een belooning toegezegd van vijf gulden per dag en er zal voor worden gezorgd dat wanneer ons werk is afgelopen, wij zoo

spoedig mogelijk naar onze verdere gezinsleden zullen worden teruggebracht. Alleen de melkkoeien en pinken zullen worden geëvacueerd. Stieren zullen op de boerderij worden doodgeschoten en geslacht. Varkens, schapen en geiten zullen moeten achter blijven, terwijl de paarden waarschijnlijk ook mee zullen komen. Er wordt ook nog flink op het hart gedrukt vooral kalm te blijven en militairen en burgertransporten voorrang te verleen. Aan het eind van de vergadering krijgt ieder een flinke sigaar; wat iemand doet opmerken: "Dat is het eerste al wat we met de evacuatie verdiend hebben." We gaan naar huis met de gedachte dat het nu

toch wel een beetje ernst begint te worden. Maar we kunnen het ons nog niet indenken dat het nog wel eens van een evacuatie kan komen.

Donderdag 9 Mei komt onze buurtleider, J. Adams, de nummers voor de koeien brengen. Hij zegt er bij: "Het is te hopen dat we ze nooit noodig zullen hebben."

Vrijdag 10 Mei 1940

's Morgens ongeveer vier uur word ik wakker. Ik denk: "Wat zou er gaande wezen?" Er klinkt een aanhoudend motorgeronk. Nog slaapdrongen denk ik: "Zouden we nu oorlog hebben?" Ik spring uit mijn bed en kijk uit het dakraampje naar buiten. Het is prachtig, helder morgenweer en in Oostelijke richting zie ik een paar lange rookstrepen langs de lucht terwijl overal vliegtuigen in de lucht zijn. Telkens klinken ontploffingen van uit elkaar spattende granaten uit het afweergeschut. Lang nadenken doe ik niet. Gauw trek ik een broek aan, neem de sokken en verdere kledingstukken onder de arm en vlieg de ladder af naar beneden. De andere huisgenooten zijn ook al uit hun bedden gevlucht. Wij snelden naar buiten en zagen een schouwspel dat we nooit zullen vergeten. Honderden vliegtuigen vlogen voorbij en de lucht was vervuld met het aanhoudend geronk der motoren. Telkens komt weer een nieuwe groep vliegtuigen opzetten. Grote transportvliegtuigen waarin, zoals we later gewaar werden, parachutisten vervoerd werden, zware bombardementstoestellen en lichte jagers krioelden in de lucht. Ze werden hevig beschoten door het afweergeschut van de Grebbelinie maar onverstoort vervolgd ze hun tocht temidden van rookwolkjes der ont-

ploffende granaten. Ze schieten slecht, de Hollandsche jongens.

Over de scherven die naar beneden vallen denken we helemaal niet. We denken dat we daar niet bang voor behoeften te zijn omdat het geschut ver genoeg uit de buurt staat. Later bleek echter dat ook hier granaatscherven terecht gekomen waren.

Terwijl we zoo staan te kijken klinkt plotseling een veel zwaarder geronk en eensklaps verschijnen vier groote vliegtuigen die met veel lawaai vlak over onze hoofden scheren. In de krant hadden we wel eens gelezen dat Duitsche vliegtuigen met hun mitrailleurs tijdens de oorlog in Polen op burgers hadden geschoten. Als nu die vliegtuigen kwamen opzetten, moet ik daar plotseling aan denken en ik roep de anderen toe: "Denk er om, want ze kunnen wel eens beginnen te schieten!" Ik ga in mijn verbouwereerdheid stijf tegen een boom staan. Maar de vliegtuigen passeeren zonder kwaad te doen. Duidelijk zijn op romp en vleugels de Duitsche oorlogskruizen te zien. We staan te rillen op de beenen. Als men nog nooit zoiets mee gemaakt heeft en plotseling die dreigende vogels op zich ziet afkomen, schrikt men zich een hoedje. Het is nu wel te zien dat we oorlog hebben.

De brug over de Dijkgraaf

Op den hoek bij Bouw zijn militairen druk aan het werk bij de brug over de Dijkgraaf. Onder deze brug waren van tevoren reeds een groot aantal trotylblokken bevestigd en ook om 12 dikke pepelenboomen zaten deze blokjes. In geval van nood moest het heele zaakje de lucht in. Maar wij denken: "Daar is nog geen

De opgeblazen brug over de Dijkgraaf

haast bij. Dat kan altijd nog als de Duitsers dicht in de buurt zijn en dat kan nog wel een paar dagen duren.”

Door een soldaat wordt verteld dat de brug zal worden opgeblazen. We willen het niet geloven. Dat kan toch niet. Even later echter komt een sergeant met het horloge in de hand bij ons. De jongen is zoo zenuwachtig dat hij bijna niet praten kan. “Jullie moeten maken dat je wegkomt”, zegt hij, “dadelijk gaat de brug de lucht in en alle pannen vliegen van je huis. Je hebt zeven minuten tijd om te vluchten.”

Meteen komen de jongens van Bouw er aan die met paard en kar zijn wezen melken. Ze willen naar huis maar ze mogen de brug niet meer over. We spannen snel het paard uit en jagen het in de bongerd, en dan rennen we weg, het land op. Een flink eind van huis wachten we op de dingen die komen zullen. De gebeurtenissen overrompelen ons heelemaal, we beseffen ternauwernood wat er gebeurt.

Een gewerschot klinkt, ten teeken dat de lont is aangestoken. Ik denk: “Straks zien we natuurlijk de dakpannen en kippenhokken de lucht invliegen.” Ik sta met een jongen van Bouw heelemaal bij de boerderij van J. Adams, Va staat midden in de wei, Moes en mijn zuster staan op den weg.

We wachten nog even en dan vliegen plotseling brokken steen en stof tientallen meters de lucht in, en een donderende knal klinkt tot ver in den omtrek. Daar gaat de mooie brug.

Nu de peppels nog die nog overeind staan. Weer klink een gewerschot en even later klinkt weer een geweldige knal.

Tusschen de boomen is alles één vuurzee en als lucifers knappen de dikke stammen af. De dakpannen op ons huis zijn zo uit de verte gezien blijven liggen en de kippenhokken staan nog overeind. We snellen naar huis om de schade in ogen-schouw te nemen. Het valt bij ons erg mee. Alleen zijn een tiental ruiten gesprongen door de luchtdruk. Bij Bouw echter is nog al schade aangericht. Het huis is deerlijk gehavend. De loods ligt in elkaar en een 2-roedige berg is ook gesneuveld.

Landmijnen

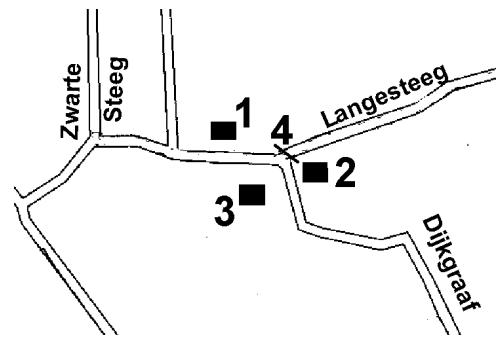
Op de plaats waar eens de brug heeft gelegen ziet men nu in een gapend gat. De peppels liggen dwars over de weg en het is op de hoek één ruïne. Een aantal militairen komt aandragen met kisten,

schoppen en houwelen en wij krijgen het bevel te helpen om landmijnen te leggen. Even schrikken we maar dan nemen we een stuk gereedschap en beginnen we gaten in het wegdek te hakken. Hierin worden de gevaarlijke landmijnen gelegd waarover weer een laagje zand en stenen gestrooid wordt. Het is een gevaarlijk karwei maar daar denken we maar niet aan. We werken ons in het zweet voor het behoud van het Vaderland. 24 landmijnen moeten ingegraven worden. De soldaten hadden in de mobilisatietijd nooit hard gewerkt maar nu werkten ze dat het zweet hen over het gezicht loopt en telkens krijgen we te horen: “Toe jongens, opschieten.” Zonder dat we er erg in hebben komt er een wielrijder aan, Ik laat een schreeuw en roep: “Terug, terug daar liggen landmijnen” en net op tijd stopt hij. Was hij een meter verder gegaan dan was hij de lucht ingevlogen. Telkens klinken verderop zware ontploffingen van bruggen die opgeblazen worden. In de lucht is het nog steeds erg druk, maar we hebben geen tijd er naar te kijken. Terwijl we nog bezig zijn, komt J. Adams met het bevel: “Jongens, koeien nummeren, ze moeten zoo snel mogelijk weg.”

Evacuatie

De mijnen zijn nu bijna allemaal gelegd en ik ga naar huis om voor de nummering van de koeien van onszelf, van de Gebr. Jochemsen en van Oome Hannes, die onder mijn beheer zouden komen, te zorgen. Tevens waarschuwde ik de onder mij gestelde verzorgers dat ze zich klaar moesten houden. Thuis zeg ik dat ze maar een zaakje voor me moeten inpakken, wat ik mee moet nemen. De num-

mers voor de burens breng ik weg en ik laat ze zelf maar voor de nummering zorgen. Zelf heb ik er geen tijd voor. De nummers zijn zoo gemaakt dat ze gemakkelijk in de oren der koeien kunnen worden gedrukt. De nummers worden genoteerd, zoodat later de koeien uit elkaar te houden zijn. Nauwelijks is dit werk klaar of J. Adams komt zeggen: “Zorg dat het vee zo snel mogelijk aan het Lexkesveer komt.” Van het oorspronkelijke plan om de dieren naar Elst te brengen is dus afgeweken. We besluiten ook een paard mee te nemen. Het andere paard, dat een veulen heeft, moet maar blijven lopen. We moeten maar zien wat er van terecht komt. De varkens jagen we naar buiten, de kippen moeten

1. De boerderij van Drikus van Eck,
2. Klein Nergena, boerderij van Bouw
3. Boerderij Schoonhoven
4. Voormalige brug over de Dijkgraaf

de kost maar zien te vinden en de 300 kuikens, nou ja daar is niks aan te doen, die zullen den oorlog wel niet overleven. Intusschen hadden ze thuis al een paar

linnen zakjes klaar staan met brood en kleeren. Die kleeren moesten ook maar zoveel mogelijk mee want als we ze lieten hangen was er groote kans dat alles in den strijd vernietigd zou worden.

De eerste koppels koeien komen al voorbij en ik moet noodig weg. Meteen komt de smid, J. Vos, zeggen dat de burgers zich moeten klaar maken voor de evacuatie. Waar ze heen moeten weet hij niet. De twee zakken met bagage hang ik over het paard, aan iedere zijde één. Dan halen we het vee uit den wei en daar gaat het heen, de weg op naar een onbekende toekomst. Ik ben al een eindje van huis als ik plotseling denk: "Nu heb ik nog niet eens afscheid genomen." Ik draai me om en steek de hand op tegen de huisgenoten en daar gaat het heen, op Rotterdam aan. De koeien van de drie genoemde boeren komen mooi bij elkaar. Daar de brug op de hoek verdwenen is moeten we een omweg maken.

Het gaat eerst over de Dijkgraaf naar Huisman (tegenwoordig Ooijhuijzen), daar gaan we de weg af en komen in de wei van Huisman. Alle verzorgers zijn nog niet aanwezig en degenen die er wel zijn herinneren zich plotseling dat ze van alles en nog wat vergeten hebben. De één gaat gauw naar huis om brood te halen, een ander om zijn rijwiel enz. In de wei van Huisman liepen al een 100 tal koeien en ook hierbij was geen verzorger te zien, en op een ogenblik stond ik heel alleen tusschen wel 300 dieren. Het mooie theoretische plan liep al in 't honderd.

Ik ga op het paard zitten, steek een sigaret op en wacht totdat de verzorgers weer op komen dagen. Ik sta daar als een cowboy in het Wilde Westen, omringd door

vee. Boven mijn hoofd ronken de vliegtuigen en juist doen ze een aanval op den Grebbeberg. Met reusachtige snelheid duiken ze naar beneden. Een vliegtuig boven me vuurt met een soort kanon, wat te zien is aan de rookstrepen die telkens uit den romp van het toestel naar buiten schieten. De ene verzorger na de andere komt weer opdagen en we zijn nu met zoveel man bij elkaar dat we verder kunnen gaan. De afrasteringen langs het land zijn hier en daar stuk gemaakt en hierdoor drijven we het vee tot we tenslotte bij C. Jochemsen op de Lange Steeg komen. Er gaat wel eens een koe de verkeerde kant op en eerst proberen we telkens zoo'n onwillig dier bij de anderen te krijgen, maar al gauw zeggen we tegen elkaar: "Laat maar loopen. Die wordt met de volgende groep wel meegenomen." We gaan de Achterstraat in. Soms draaien midden in de koppel een paar dieren zich om, ze duwen tegen elkaar en het kost de grootste moeite om ze weer voorwaarts te doen gaan. Het wordt warm en wij zweten als paarden. Over de Grintweg gaat het verder naar Wageningen. Hier staan overal groepen menschen. bepakt en gezakt langs den weg, klaar om geëvacueerd te worden. Bij iedere groep staat iemand met een groot nummerbord in de hand. Elke groep heeft een apart nummer en het blijkt dat hier de boel perfect georganiseerd is. Het is een akelig gezicht, die groepen menschen die hun have en goed achter moeten laten. Om alle inwoners van een stad als Wageningen te evacueren is geen peuleschilletje. Bij hotel "De Wereld" gaan we de Veerstraat in. Soms stapt een koe doodleuk een burgertuintje in of loopt bijna bij iemand het huis binnen. De bewoners

lijken bang te zijn voor de dieren, ze durven tenminste geen hand uit te steken.

Lexkesveer

Na veel getob en gezwoeg komen we eindelijk bij het Lexkesveer aan. Hier lopen al honderden koeien in een weide bijeen en onze koppel jagen we er ook bij. In een apart weilandje lopen een 20 tal paarden. Hier breng ik ook ons paard bij. Het kan niet met de koeien mee en ik denk: "Ik zal je wel nooit weer terugzien." Een paar jongens stonden bij de paarden en ze beloofden me ook voor ons paard te zorgen. Men is reeds druk bezig met het inladen van vee in grote rijnen. Voor het Lexkesveer liggen landmijnen in de weg en daarom moeten we de koeien van de dijk jagen om ze bij de boot te krijgen. We hebben honger gekregen en we besluiten eerst wat te gaan eten. Er is genoeg volk bij de hand om de koeien in te laden en daarom kan er voor ons wel een oogenblikje rust af. Ik maak een zak los om er brood uit te halen. Moes had er wat gekookte eieren bij gedaan en het bleek dat er een stuk of wat eieren stuk waren gegaan, en dat daardoor mijn nieuwe winterjas, die in dezelfde zak zat, heelemaal besmeurd was. Ik denk: "Dat is het eerste ongeluk al van de evacuatie."

Telkens komen nieuwe koppels koeien opdagen. Alles gaat bij elkaar en van het tevoren opgemaakte plan, waardoor de dieren netjes in groepen bij elkaar zouden blijven, komt niets terecht. De zaak loopt hopeloos in de war.

Een jongen uit de Craats vertelt dat bij Reijer van Steenberg een verschrikkelijk ongeluk is gebeurd. Een 12 jarig dochtertje van A. Joosten was daar op

een landmijn gelopen en op slag gedood. Ook een paar koeien waren door de mijnen uit elkaar gereten. Een ander weet te vertellen dat op de Bornsche steeg de 16 jarige Jan Westerik door een landmijn verongelukt is. Dat zijn dus al de twee eerste bekenden die als slachtoffers van den oorlog gevallen zijn. Hoeveel zullen nog volgen?

Nadat we een paar boterhammen naar binnen gewerkt hebben gaan we helpen koeien inladen. Het gaat soms op nekbreken af en telkens zijn we bang tusschen de dieren bekneld te raken. Een koe valt met de kop naar beneden tusschen twee boten door in het water. Het beest kan echter goed zwemmen en komt veilig aan den kant. In elke boot gaan ongeveer 125 koeien die netjes naast elkaar worden vastgebonden. Terwijl wij zoo druk bezig zijn met het inladen van de koeien, kijk ik onwillekeurig telkens in de richting van Arnhem om te zien of de Duitschers er nog niet aan komen! Het is ongeveer 1 uur in den middag als 3 booten beladen zijn. Er worden 30 vrijwilligers gevraagd om met die boten mee te gaan naar Rotterdam. We staan met een stelletje bekenden bij elkaar, we kijken elkaar eens aan en zeggen: 'Vooruit jongens we gaan mee. We moeten toch mee, laten we dan maar direct met de eerste gelegenheid gaan.' We pakken onze spullen op en gaan de booten op.

Op de boot

Vele jongens hebben de fiets meegenomen naar het Lexkesveer, maar het valt niet mee om die verder mee te nemen en allen laten hun rijwiel achter. De meesten denken er zoo over: "Als we nog eens weer terugkomen zijn we toch alles kwijt

Tekening van de boerderij aan de Dijkgraaf 35

en een fiets meer of minder komt er tenslotte niet op aan.” De drie boten liggen tegen elkaar, zóó dat men van de eene boot op de andere kan stappen. Een sleepboot wordt er voor gezet, touwen worden losgelegd en daar gaan we “op hoop van zegen!” We wuiven naar de jongens op den wal en we denken: “Zouden we elkaar wel ooit weer terugzien?” Het is nu ongeveer half twee en naar we later hoorden, waren de Duitschers toen al voorbij Arnhem, zoodat ze ons dicht op de hielen zaten.

Op deze drie boten is geen enkele koe van onszelf. In het begin had ik wel ge-

tracht ze zoo’n beetje in ‘t oog te houden maar al gauw moest ik het opgeven. Alles liep door elkaar. Het hielp nog dat onze dieren genummerd waren. De grootste helft van de koeien was echter heelemaal niet genummerd! Ze moesten ‘s morgens zoo hals over kop weg dat velen niet eens de gelegenheid gehad hadden om ze te nummeren!

We liggen al gauw midden op de rivier en we gaan een onbekende, onzekere toekomst tegemoet. Eerst praten we niet veel, want nu we niets te doen hebben is er gelegenheid om over alles na te denken. Over onszelf zitten we niet in. Wij

als jonge jongens zullen ons wel redden, maar hoe zal het thuis wezen? Jo is in dienst en ligt in een stelling onder Woudeberg, mijn zuster Corrie is in Amersfoort, in een streek die ook geëvacueerd moet worden. Zouden we allen nog weer eens gezond en wel bij elkaar komen? Onze boerderijen zullen natuurlijk wel in puin geschoten worden, maar dat is het ergste niet, daar zitten we heelemaal niet over in. Als we met onze huisgenooten het er maar goed afbrengen. Lang piekeren doen we niet, want we voelen zelf wel, we moeten de moed er in houden. Toon van de Pol haalt een mondharmonica voor den dag en begint vroolijke deuntjes te spelen! Hij is de grappenmaker van ons groepje en hij is de laatste die den moed zal laten zakken. Iemand merkt spottend op: "Zijn mondharmonica heeft hij meegebracht en brood heeft hij misschien vergeten." Dat hij aan meer had gedacht dan aan zijn mondorgel zouden we later gewaar worden.

We komen voorbij Wageningen. Aan het eind van het havenkanaal is men bezig met het inschepen van burgers. Bepakt en bezakt staan de menschen op de dijk. Wij wuiven hen toe en de menschen wuiven terug. We zijn allen één in dezen tijd van nood en gevaar. Het is wonderlijk maar ik heb nog niemand gezien die overstuur was, ik heb nog geen traan zien vallen. Men begrijpt den toestand ten volle. Ieder doet zijn plicht, niemand stribbelt tegen. Hier ziet men de echte Hollandsche geest.

We varen langs de Grebbeberg. Alles is hier op dit ogenblik doodstil. Tusschen de struiken aan den voet van den berg

zien we soms een groen uniform bewegen. Niets wijst er op dat deze berg een vuurspuwende en haar omgeving het grootste slagveld van Nederland zal worden. Nu en dan passeert ons een boot bemand met militairen en met een mitrailleur op het achterdek. Op de uiteinden van sommige kribben in de rivier liggen een paar soldaten achter een machinegeweer en we roepen hen toe: "Jongens, hou je taai," of "Holland is paraat!" of "Houdt de eer van onze vlag hoog!"

Ook bij Rhenen worden de burgers ingeladen. Aan de andere kant zien we hier en daar hetzelfde. Op een plaats staat een lange rij menschen met hun bagage hoog opgestapeld op handkarren of rijwielen en met kinderwagens te wachten op een boot die er nog niet is. Het is een naar gezicht. Soms passeert ons een boot met vluchtelingen. Deze booten varen sneller dan wij en zodoende varen ze ons voorbij. Uit alle macht roepen wij telkens: "Waar komen jullie vandaan?" Waar ze vandaan komen weten ze wel maar waar ze heen moeten is hun ook nog niet al te duidelijk.

Langzamerhand valt de avond. Het begint op de schuit koud te worden. 's Avonds om 8 uur hadden we naar de radio van de schipper geluisterd. Er werd een rede uitgezonden van Koningin Wilhelmina. Ze prees o.a. de dapperheid der Hollandsche soldaten, waardoor de aanval van Duitschland op Nederland was verijdeld. Door dit woord vatten we weer moed. Zouden onze jongens de Duitschers werkelijk tegen kunnen houden?

Een overval in de Lindelaan

Ad Nooij

In de Kostersteen is in de afgelopen jaren een aantal artikelen verschenen over Joodse onderduikers in Bennekom tijdens de Tweede Wereldoorlog. Deze artikelen riepen bij sommige oudere Bennekommers herinneringen op. Zo ook bij de heer Henk De Vries. Het gezin De Vries woonde tijdens de oorlog op Lindelaan 13, tegenover de familie De Wit, die Joodse onderduikers in huis had. De heer de Vries was onderwijzer aan de Piek-school te Wageningen. Zijn zoon Henk De Vries, geboren in 1931, heeft het zien gebeuren.

Henk de Vries heeft ook contact gezocht met een zoon en een dochter van De Wit; zij konden nog aanvullende informatie verschaffen. Dochter An heeft oude notities bewaard. In het gemeentearchief van Ede zijn gegevens gevonden die het verhaal van De Vries ondersteunen.

Joodse onderduikers

Tegenover de familie de Vries woonde op Lindelaan 16 het gezin De Wit. Mevrouw de Wit was een dochter van Stoorvogel uit Wageningen. Uit een eerder huwelijk met de aannemer Pulle had zij twee zoons en een dochter. Na diens overlijden is zij hertrouwd met De Wit, programmachef bij de AKU in Ede. Uit dit huwelijk zijn vier kinderen geboren.

In 1942 werd dit kinderrijke gezin aangevuld met vier mensen van Joodse afkomst, eerder gevlucht uit Duitsland ¹. Dochter An de Wit schrijft: *“We kregen de familie Rippe in huis, Joden, man, vrouw en zoon. Zij waren altijd op zolder. Mij werd verteld, Annie, je mag nooit zeggen, dat die oom en tante hier in huis zijn (ik was 8 jaar), want dan schieten de moffen pappa en mamma dood.”*

Het viel Henk De Vries op, dat er niet alleen wel heel veel kippen in de achtertuin liepen, maar dat er ook veel kippen werden geslacht. Er woonden veel mensen.

Maar toen ging het mis. Op 8 juni 1943 stopte een overvalwagen in de Brinkerweg (nu: Brinkstraat), ter hoogte van het schildersbedrijf van Heij. Duitse militairen liepen de Lindelaan in. De mensen die op het voorval afkwamen, werden door de commandant met het pistool in de aanslag gesommeerd te verdwijnen. Henk De Vries zag het gebeuren, hij woonde aan de overkant, stond met zijn moeder op de eerste etage, achter de vitrages. De Duitsers naderden het huis, zowel aan de voorkant als aan de achterzijde. De onderduikers werden uit het huis geschopt en geslagen en naar de overvalwagen afgevoerd. Zij werden door de SD overgebracht naar Den Haag en vervolgens getransporteerd naar Sobibor. Hun leven eindigde daar op 2 juli 1943. De verrader was een lid van de familie die in Den Haag ‘verhoord’ werd. Dochter An de Wit schrijft: *“Toen ik sokken moest ophangen aan de stang van het kolenfornuis in de keuken, kwamen achter en voor soldaten binnen en namen*

de Joden mee. Mijn vader was de boer op om eten te halen. Later liep ik naar binnen, de kamer in, daar zat mijn moeder op een stoel met een mof voor haar, met een geweer. Toen ben ik luid gillend de straat op gerend en geroepen: ik heb niks gezegd en nou schieten ze mamma dood. Tante Jet Wennekens ² uit de Lindelaan heeft mij toen naar binnen gehaald. Dokter Kan is gekomen en ik kreeg een spuitje en heb daar geslapen.

Ook Volkert de Wit werd twee weken later, op 24 juni 1943 gearresteerd door de SD. Ook hij werd overgebracht naar Den Haag en kwam terecht in de Scheveningse gevangenis.

Dochter Annie: *“Mijn vader was ondergedoken in Den Helder. Hij kwam later 's nachts thuis. Ze kwamen mijn vader ophalen, verraden door familie van de Joden die werden gemarteld. Mijn vader zei: ik mag mijn kinderen toch wel even gedag zeggen; dat gebeurde. Ik zei: pappa je komt toch wel gauw terug? De SS'er ⁴ zei: je ziet je vader nooit meer terug. Mijn vader ging toen naar Scheveningen, Oranje Hotel., en dat geloofde ik.*

Later werd hij overgeplaatst naar Amersfoort.”

Nog tijdens de oorlog kwam De Wit vrij en kon hij naar huis reizen. Zijn dochter beschrijft de ontmoeting: *“Ik was toen op de Piekschool in Wageningen. Het was winter en ik ging met de bus. Toen zei Jan van Munster, een klasgenoot: Annie, daar komt je vader. Ik helemaal gillend naar hem toe en hand in hand liepen we naar huis. Waar mijn moeder zei: god Fok ben je daar eindelijk, je hebt jezelfde kloffie nog aan. Toen was het feest. Boer van de kamp kwam met eten, en de hele buurt.”*

De Wit heeft zelf nooit gesproken over wat er is gebeurd in de gevangenis en het kamp. Het is een groot wonder dat de hele familie De Wit de bezetting heeft overleefd.

Voor De Wit is in Israel een boom geplant. De familie heeft daarvoor een uitnodiging ontvangen, maar hij wilde niet. Zijn vrouw wel; ze zijn niet gegaan.

Noten

1. Aanvankelijk waren er vier onderduikers, maar één van hen is spoedig vertrokken. De anderen waren: Hessel Rippe, geboren 25 april 1894, zijn vrouw Jeanette Rippe-Levison, geboren 3 juli 1900, en hun zoon Hans Nico Rippe, geboren 2 juli 1926. Zij werden overgebracht naar Den Haag en later naar Sobibor. Bron: Gemeentearchief Ede.
2. Kien Stunneberg en de zussen Jet en Koos Wennekes hadden een naaiatelier aan de Lindelaan 17.
3. Volkert De Wit, geboren 14 januari 1901 werd door de SD gearresteerd en overgebracht naar Den Haag. Bron: Gemeentearchief Ede.
4. Dit moet zijn: SD

Bart van Elst - Bennekoms Verzetsman

Kees Heitink

Bart (Lambertus) van Elst werd als tweede kind in het gezin op 21 juli 1917 in Bennekom geboren. Zijn ouders hadden een stalhouderij op de plaats waar nu Super de Boer is ¹. In 1921, vier dagen na de geboorte van zijn jongste zus Jaantje Hendrikje, overlijdt de moeder van het gezin, op 29 jarige leeftijd. Bart is dan net vier jaar oud. Nog geen twee jaar later sterft ook zijn vader, naar wordt gezegd van verdriet. De drie kinderen worden dan in huis genomen door hun grootouders. Bij hen, aan de Hoekelumse Brinkweg 3 (toen: Hoekelum 28), zal Bart opgroeien. Heintje Liefink-de Gooijer, woonachtig op hetzelfde adres, herinnert zich in 2008: *“De kinderen zijn hier opgevoed. Mijn grootouders Van de Berg namen ze in huis. De huizen waren hier met elkaar verbonden. Alles liep door elkaar. Toen mijn grootmoeder was overleden vingen mijn ouders dit op ². Er was ook veel contact met de burens Van de Broek. Bart kwam daar veel als kind”*.

Verloving

Na zijn schooltijd op de net geopende Gereformeerde school aan de Veenderweg komt Bart in de leer voor timmerman bij aannemer Arend van Grootheest aan de Molenstraat. Arend van Grootheest is familie van Bart. De vader van zijn moeder en de vader van Arend zijn stiefbroers.

In zijn twintigste levensjaar (1937) wordt hij, zoals gebruikelijk, was opgeroepen als dienstplichtig militair; hij wordt ingedeeld bij de veldartillerie in Ede. Het leven als militair of politie trekt hem, meer dan een bestaan als timmerman. Daarom treedt hij in 1938 toe tot het Korps Politietroepen. De taak van dit korps was het verrichten van politiediensten ten behoeve van het leger.

In deze periode krijgt hij verking met een meisje uit Ede. Ze heet Bep Busser.

*Bart van Elst en Bep Busser, 25 juni
1941*

Bart van Elst aan het werk als marechaussee

Met haar zal hij zich ook verloven. Na hun verloving leggen de geliefden op 30 maart 1941 samen belijdenis van het geloof af in de Noorderkerk in Ede, de kerk van Bep. Dit was in die tijd een gebruikelijke stap als voorbereiding op een huwelijk. Als herinnering aan hun gezamenlijke belijdenis ontvangt Bart van zijn verloofde Bep het boek 'Als een goed Soldaat'. Het is een boek dat opgedragen is aan 'alle nabestaanden van hen die vielen als een goed soldaat bij de

verdediging van hun vaderland'. Voorin schrijft Bep met potlood haar naam en de Bijbeltekst Johannes 18:37b³. De inhoud van het boek en van de tekst benadrukken een onvoorwaardelijke steun van Bep Busser aan haar toekomstige man, ook nu het oorlogstijd is geworden. Het zal echter nooit tot een huwelijk komen.

De eerste oorlogsjaren

Door de oorlog komt Bart min of meer vanzelf bij de marechaussee terecht. Dit omdat na de capitulatie de rijkspolitiediensten op bevel van de bezetter worden gereorganiseerd en samen de Marechaussee gaan heten. De marechausseekazerne van de brigade Groesbeek (bij Nijmegen) wordt, naar alle waarschijnlijkheid, zijn thuishaven⁴.

De eerste oorlogsjaren verlopen zonder ophef. Bart komt regelmatig thuis op de Hoekelumse Brinkweg en onderhoudt de contacten met zijn verloofde en zijn familie. Heintje de Gooijer: "Ik zag hem als mijn grote broer.

Mijn idool. Hij was volwassen. Hij hielp mij"⁵. Op 25 juni 1941 trouwt Bart's jongste zus Jaantje met Wouter de Gooijer. Het nog jonge echtpaar trekt in op de Hoekelumse Brinkweg 3⁶. Bep en Bart, in uniform, zijn vanzelfsprekend aanwezig op de huwelijksdag. Het levert een mooie foto op van het verloofde stel. In mei 1942 wordt Bart voor de eerste keer gearresteerd. Hij zou samen met zeventien collega's marechaussees luidkeels het Wilhelmus hebben gezongen in

Nijmegen⁷. De arrestanten worden overgebracht naar kamp Amersfoort. Het komt hem op achttien maanden tewerkstelling in Duitsland te staan. Waar in Duitsland hij terecht kwam en wat voor werk hij moest doen, is onbekend. Van 29 oktober tot 8 november 1942 komt hij voor een week met verlof naar Bennekom. In deze week gaan Bep en Bart samen naar fotograaf Joh. v.d. Aa aan de Stationsweg in Ede en laten foto's maken. Bart is dan 25 jaar oud.

In september 1943 moet hij, naar men zegt, als getuige optreden bij een rechtszaak in Arnhem. Hij besluit daar om niet meer terug te keren naar Duitsland⁸. Teruggekomen in Bennekom duikt hij onder en meldt zich aan bij de mensen van het verzet in Bennekom. Hij is in voor iedere actie waarbij men zijn hulp kan gebruiken. Het schijnt dat hij goed was in het vervalsen van persoonsbewijzen.

Van Bart van Elst wordt altijd gezegd dat hij al jong veel durfde. Soms op het roekeloze af. Er is een verhaal dat hij met een karabijn vastgebonden op de fiets rustig door de Kraats fietste en zich aan waarschuwingen over het gevaar daarvan niets gelegen liet liggen. Mevrouw van der Hoef – van Dijk in 2008: *“Hij kwam eens bij mijn schoonouders in de Maanderbuurt. Zijn fiets stond op de deel. Pistool in de fietstas. Er liepen daar meer mensen. Ze hebben hem toen wakker gemaakt met de woorden ‘Bart dat kan niet’. Toen schoof hij het pistool onder een kleed”*.⁹

Ontsnapping

In deze periode zit Bart meestal ondergedoken bij Jaantje's schoonouders aan de

Brinksteeg in Veenendaal, de familie (Dirk) de Gooijer.

Spectaculair is zijn ontsnapping op een avond in maart 1944. Op de fiets op weg van Veendaal naar Ede wordt hij tot stoppen gedwongen door een tegemoetkomende auto met een landwachter en twee voor de Duitsers werkende marechaussees waaronder de beruchte overste Feenstra. De drie dwingen Bart om in te stappen naar het huis van zijn grootouders aan de Hoekelumse Brinkweg. Daar aangekomen gaan beide marechaussees het huis binnen waarbij ze Jaantje dwingen hen rond te leiden. De landwachter staat buiten de auto en houdt voor het geopende portier Bart van Elst onder schot. Maar op het moment dat de landwachter even wordt afgeleid, misschien door een lichtstraal die door een net geopende deur naar buiten kwam, springt Bart uit de auto, overmeestert de landwachter en gaat er vandoor. Heintje Lief-tink - de Gooijer: *“Bart heeft toen de bewaker van de auto overmeesterd en is gevlucht naar Broek (buurman, red.). Van daar uit is hij verder gegaan (...)”*¹⁰. Over de ontsnapping en de vlucht daarna bestaan verschillende verhalen die in grote lijnen hetzelfde vertellen maar toch in detail soms aanmerkelijk verschillen. De meest indringende herinnering is van Bart's jongste zus Jaantje de Gooijer – van Elst, in 2005 opgetekend in De Gelderlander: Ze hoort opeens een rauwe schreeuw door de nacht. Jaantje schrikt. Marechaussees zoeken naar wapens en onderduikers. Zij moet hen rondleiden. Haar man wordt onder schot gehouden. Op het erf staat een auto met daarin haar zojuist opgepakte broer. *“Toen ik die schreeuw hoorde dacht ik dat hij dood*

Jeugdopname van Bart en zijn zus Jaantje samen met hun grootouders Hendrikje van de Hoef en Rutger van den Berg

was. Pas drie dagen later hoorde ik dat hij met succes was gevlucht”¹¹.

Bart weet natuurlijk goed de weg. Hij vlucht de graslanden in achter het huis en verdwijnt in het donker. Buurmeisje Dinie v.d.Broek in 2008: “Iedereen lag op bed. Om het huis hoorde je praten. Mijn vader ging toen naar buiten. ‘Die hoeven we niet te hebben’, hoorde hij zeggen. De volgende morgen vond vader achter het huis kleren. Een colbertjasje en een lange winterjas. In de jas zaten persoonsbewijzen en bonkaarten. Mijn vader heeft de

*spullen toen onder de heg gestopt. Hij durfde ze niet mee naar binnen te nemen”*¹².

Uiteindelijk komt Bart aan bij hotel Keltenwoud aan de Dikkenbergweg. Eigenaar Piet Suuring was een bekend verzetsman in de omgeving. Hij legde zich vooral toe op het onderbrengen van (Joodse) onderduikers. Ton Suuring (1929) in 2007: “Bart van Elst kwam op de fiets aan bij Keltenwoud, kort na zijn ontsnapping. Mijn vader heeft hem toen naar een huis aan het einde

van de Dikkenbergweg gebracht, schuin tegenover de Panoramahoeve. Daar woonde toen de schilderes Willy Six. Van daaruit ging hij verder”¹³. Colbertjasje en winterjas met inhoud worden de volgende dag aan het Bennekoms verzet overgedragen¹⁴.

Na dit incident proberen zijn vrienden uit het Bennekoms verzet op Bart in te praten. Ze vinden dat hij voorzichtiger moet worden. De oudste van de verzetsgroep, Rein Vonk, vertelt later over dit gesprek: “Hij zei heel rustig; ‘ Vonk, ik heb mijn

*eed van trouw aan de koningin gegeven en die eed zal ik gestand doen (...). Het komt wel goed Vonk”*¹⁵.

Door zijn haar af te scheren en hem van een pruik met grijs haar te voorzien en door, in de schoenmakerij van Vonk aan de Veenderweg, Bart's twee kenmerkende vooruit staande voortanden te trekken wordt geprobeerd Bart van Elst onherkenbaar te maken voor degenen die naar hem op zoek zijn.

Wapendropping

Hierna heeft zijn familie hem niet meer zo vaak gezien. Waar hij in deze periode precies verbleef, is onbekend. Misschien weer bij de schoonouders van Jaantje aan de Brinkersteeg in Veenendaal? Na 17 september 1944 duikt zijn naam op als een van de verzetsmensen die zou hebben meegeholpen om een schaapskooi aan de Zecksteeg in orde te maken voor Britse parachutisten¹⁶. In het voorjaar van 1945 bezoekt hij kennissen in het Binnenveld. Ze smeken hem om te blijven, maar hij wil niet¹⁷.

En dan gaat het mis. Een wapendropping in Lunteren in de nacht van 8 op 9 maart 1945 mislukt. Bart van Elst, commandant van een groep verzetslieden uit Bennekom, is met zijn groep aanwezig om te helpen. In de vroege morgen van 9 maart wordt Bart gearresteerd door de Duitser Enkelstroth (SD) en de Nederlandse verrader Ries Jansen¹⁸. Het is nu menens. Bart wordt overgebracht naar De Wormshoef, waar de SD zetelt. Na oorlogse getuigenissen vertellen dat het er bij de verhoren hard aan toe ging. Bart van Elst wordt door zijn verhoorders zwaar mishandeld. Hij wil als enige van alle arrestanten niet praten¹⁹.

Bart wordt met de anderen die later zijn gefusilleerd overgebracht naar Kamp Amersfoort, voor de tweede keer in zijn leven. Hij komt in de zogeheten bunker-cellen terecht. Een speciaal cellencomplex met tweeëntwintig strafcellen (2.40 x 1.20) waar onder andere ter dood veroordeelden en gevangenen die werden aangewezen voor represailledoding werden opgesloten. Een ooggetuige meldt na de oorlog dat de mannen er “erg toegetakeld uitzagen”²⁰.

Er breken onzekere dagen aan. Zeker ook voor zijn familie en zijn verloofde. Het huis aan de Hoekelumse Brinkweg is al maanden onbewoond vanwege de evacuatieplicht die eind oktober 1944 aan de inwoners van Bennekom was opgelegd. Een op 20 maart 1945 gedateerde brief van de waarnemend korpscommandant van de gemeentepolitie in Amersfoort aan zijn collega de korpscommandant in Ede doet het ergste uitkomen. Bart van Elst is met negen andere gevangenen, waaronder twee leden van zijn eigen groep standrechtelijk doodgeschoten²¹. Zijn stoffelijk overschot wordt dezelfde dag begraven in een gezamenlijk graf. De politie van Ede moet het nieuws mededelen aan de familie, hetgeen vermoedelijk enkele dagen later gebeurt. Het is minder dan één maand voor de bevrijding van Ede en Bennekom!

Bart van Elstplantsoen

Na de oorlog worden Bart's stoffelijke resten gevonden en opgegraven. Jaantje de Gooijer-van Elst is een van de personen die naar Amersfoort gaan om hem te identificeren²².

Op 15 september 1945 sturen een aantal verzetsmensen uit Bennekom een brief aan

het gemeentebestuur van Ede. In die dagen zijn Canadese soldaten bezig het terrein van de voormalige villa Dorpszicht te egaliseren en op te knappen. De villa was vlak voor de oorlog leeg gekomen en moest wijken voor het doortrekken van de Groenestraat naar de Heelsumseweg. De verzetsmensen, met Rein Vonk als eerste ondertekenaar, stellen voor het nieuw ontstane “plein” de naam Bart van Elstplein te geven, de naam van de leider van de Bennekomse KP²³. Het initiatief wordt omarmd. Bennekom krijgt een eigen herdenkingsplaats en een

eigen gedenkteken, in 2009 al bijna 65 jaar in gebruik als Bart van Elstplantsoen. De stoffelijke resten van Bart van Elst worden kort na de oorlog bijgezet in het Mausoleum op de Paasberg te Ede. De muur die het Mausoleum kenmerkt, is een ere-gedenkplaats voor 41 omgekomen verzetsmensen. Jaantje de Gooijer – van Elst en ook Bep Busser zijn vele malen van de partij. De familie van Bart van Elst koestert bijzondere herinneringen. Soms zijn die confronterend, zoals de rauwe schreeuw in de nacht toen Bart in maart 1944 op de vlucht sloeg.

Noten

1. Ouders: Jaantje van Grootheest (*27-11-1892 te Ede, †24-08-1921) en Bartholdus Gijsbertus van Elst (*13-02-1890 te Ede, †19-04-1923). Kinderen: Jannetje (*04-02-1915, †23-03-2006), Lambertus (* 21-07-1917, †20-03-1945 te Amersfoort); Jaantje Hendrikje (* 18-08-1921).
2. Grootouders Van den Berg, van moeders kant. Hendrikje van de Hoef (*09-01-1863) trouwde Lambertus van Grootheest (*08-09-1854). Zij kregen een dochter Jaantje (*27-11-1892), later moeder van Bart van Elst. Op 10-09-1894 overleed Lambertus van Grootheest. Hun tweede dochter, Lamberta, werd ruim een maand later geboren (*15-10-1894). Op 25-04-1903 is Hendrikje hertrouwd met Rutger van den Berg. Zij vingden de drie kinderen Van Elst in 1921 op. Aan de Hoekelumse Brinkweg. Heintje Liefstink – de Gooijer (*1930) is hun kleindochter.
3. Johannes 18:37b : “Hiertoe ben Ik geboren, en hiertoe ben Ik in de wereld gekomen, opdat Ik der waarheid getuigenis geven zou. Een iegelijk, die uit waarheid is, hoort Mijne stem”, (uit: Statenvertaling).
4. Welwillende mededeling van Heintje Liefstink – de Gooijer op 23 oktober 2008
5. 5, Gesprek met Heintje Liefstink – de Gooijer op 23 oktober 2008
6. Jaantje van Elst en Wouter de Gooijer krijgen samen zeven kinderen van wie er drie op de Hoekelumse Brinkweg geboren worden. Een dochter (Lamberta Bartholda) én een zoon (Lambertus Bartholdus) worden naar Bart (en naar hun grootvader Van Elst) vernoemd.
7. www.monument.apeldoorn-onderwijs.nl. In een artikel in de Gelderlander (maart 2005) wordt gesteld dat de arrestatie tijdens de Vierdaagse plaatsvond. Dit is niet juist. Er is in 1942 geen Vierdaagse gelopen.
8. www.monument.apeldoorn-onderwijs.nl.

9. Welwillende mededeling van Mien v.d.Hoef – van Dijk, 26 november 2008
10. Gesprek met Heintje Liefink – de Gooijer op 23 oktober 2008
11. Gelderlander, mei 2005
12. Dinie v.d.Broek (1933), buurmeisje, op 26 november 2008.
13. Welwillende mededeling Ton Suuring (1929) op 28 november 2007. Over de route die Bart van Elst nam vanaf het huis aan de Hoekelumse Brinkweg naar hotel Keltewoud bestaan verschillende berichten. Heintje Liefink - de Gooijer (23 –11-2008) vertelt dat hij eerst naar Nachenius is gegaan op de West Breukelerweg en daar verder geholpen werd. Onwaarschijnlijk, want J.C.Nachenius was prominent lid van de Hollandse SS, maar niet onmogelijk. Bart kende de familie ongetwijfeld vanuit zijn jeugd. Bijna alle beschikbare berichten vertellen dat Bart in ieder geval eerst de adressen ging waarschuwen van personen waarvan hij persoonsbewijzen had achtergelaten. Ook wordt er verteld dat G. van Silfhout van de Edeseweg hem naar Suuring bracht. En zijn er berichten dat Arie de Groot (van de Boschbeek?) hem met een auto vervoerde (mededeling uit 1990).
14. Er waren wel andere spullen van Bart van Elst in beslag genomen. Correspondentie hierover bevindt zich in het gemeentearchief Ede (GAE). Hierbij ook het rijbewijs van Bart van Elst, afgegeven op 18 april 1940. GAE, registratie 40-45, Lambertus van Elst (123).
15. Veluwepost 4 mei 1965
16. Gijsbertsen, H. ‘Bart van Elst(-plantsoen)’ in: de Kostersteen april 1995 (52).
17. Gelderlander, mei 2005
18. Nauwkeurige recente (2004) beschrijving van de gebeurtenissen in de nacht van 8 op 9 maart 1945 is te vinden op www.wagensveld.info/Artikel%20dropping.
19. GAE, registratie 40-45, Jan Wulfert van Ewijk (BS), (129).
20. GAE, registratie 40-45, J.G.F.Poulijn, (389).
21. Volgens mededeling van Jaantje de Gooijer – van Elst (Gelderlander 2005) heeft de executie, als represaillemaatregel tegen het doodschieten van een Duitse soldaat in Amsterdam, op de Appelweg in Amersfoort plaatsgevonden, door middel van mitrailleurvuur. Een doktersvrouw zou het vanuit haar raam gezien hebben. Bij het bezoek aan Amersfoort, na de oorlog, krijgt Jaantje de laarzen van Bart mee naar huis “met het bloed er nog aan” (Gelderlander, 2005).
22. Gesprek met Heintje Liefink – de Gooijer op 23 oktober 2008
23. Brief dd. 15 september 1945 (copie, eigen collectie)

Onbekende Joodse onderduikers

Ad Nooij

Van veel Joodse onderduikers in Bennekom tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn ons de namen niet bekend. Dat geldt ook voor het Joodse jongetje dat in huis is geweest bij Ellen Dwars en Piet Toxopeus. Ellen Dwars woonde sinds haar huwelijk met Piet Toxopeus in 1940 op het adres Julianalaan 6. In het naastliggende huis werd in 1942 Pier Bosch geboren. Hij heeft Ellen maar enkele jaren als buurvrouw gekend, want in 1948 zijn Piet en Ellen geëmigreerd naar Canada. Pier Bosch heeft n.a.v. publicaties in de *Kostersteen* contact gezocht met Ellen Dwars. De gegevens van dit artikel zijn voornamelijk van hem afkomstig.

Destijds was de Julianalaan een jonge buurt, die deel uitmaakte van een eerste uitbreidingsplan van Bennekom in de jaren dertig. De Julianalaan mocht tijdens de oorlog niet zo heten, en werd in 1942 officieel omgedoopt tot Hoogelaan. In deze jonge buurt woonde nogal wat Wageningse studenten en jongafgestudeerden. Een aantal van hen was betrokken bij het verzet. Dit was een verzetskring die los stond van andere verzetsgroepen in Bennekom. Ook Piet Toxopeus en Ellen Dwars deden verzetswerk. Piet was betrokken bij het vervalsen van persoonsbewijzen. Ellen was actief als koerierster; zelf zegt ze dat ze slechts wat bonnen bezorgde. Piet en Ellen hebben een Joods jongetje in huis gehad; deze is goed door de oorlog heen gekomen. Wie de ouders waren, is onbekend. Toen Ellen op reis moest naar Arnhem, is het jongetje nog ondergebracht geweest bij Piet en Cis Braun op Julianalaan 12.

De aanslag bij Achterberg was volgens mededeling van Ellen aan Pier Bosch voor de Duitsers aanleiding om een aantal mensen in de Julianalaan op te pakken. Piet Toxopeus is gearresteerd

evenals de vader van Pier Bosch. Piet Toxopeus belandde in kamp Vught, maar wist te ontvluchten. Volgens A. Tebbens Torringa, een neef van Piet Toxopeus, is hij tijdelijk in een klooster ondergebracht en vervolgens in een vrachtauto met aardappelen door verzetsmensen teruggebracht naar de Veluwe. Hij heeft nog enige tijd in het bos in de omgeving van de Panoramahoeve gezeten, waar dokter Kan hem opzoekt. Later is hij ondergedoken in Overijssel waar hij deel uitmaakte van de ondergrondse. In de nadagen van de oorlog sloot Piet zich aan bij het Canadese bevrijdingsleger.

N.a.v. de arrestatie van Piet is huiszoeking gedaan op hun woonadres aan de Julianalaan. In het huis was een boekje met aantekeningen over bezittingen van ondergedoken Joden. Dat boekje heeft Ellen tijdig kunnen wegmoffelen en ter hand kunnen stellen aan iemand die zij vertrouwde. Pas later vernam zij dat die persoon ook in het verzet zat.

Ellen is met haar zoontje Rieks vertrokken naar haar ouders in Den Haag. Omdat zij een fiets bij zich en nogal veel bagage en daarom tijdverlies verwachtte bij het overstappen, besloot zij een uur

eerder te vertrekken. Achteraf gezien een goed besluit. Want kort na haar vertrek stonden de Duitsers voor haar deur.

In een telefoongesprek in december 2008 met Pier Bosch vertelt de inmiddels hoogbejaarde Ellen dat er bij een buschauffeur in Bennekom een Jood was ondergedoken; deze is opgepakt en niet meer terug gekomen. Ook de naam van deze man is onbekend.

Dit verhaal met onbekende Joodse onderduikers is niet uniek. Zo is bijvoorbeeld bekend dat Ida van Dugteren een huis heeft gehuurd in Bennekom waar zij Joden de kans gaf onder te duiken. Over het verzetswerk van Ida van Dugteren is veel bekend, maar waar precies stond dit huis en wie zijn daar ondergedoken geweest?

De meeste verhalen zijn nooit verteld en zullen ook nooit verteld worden. Degenen die het hebben meegemaakt zijn oud of reeds overleden. Na de oorlog, toen de herinneringen nog vers waren, hebben zij gezwegen. Ook degenen die grote risico's hadden genomen door steun te ge-

ven aan ondergedoken verzetsmensen en Joden, toonden veelal weinig neiging tot spreken. De oorlog was voor hen niet een spannend jongensboek, meer vooral een periode waarin zij getuige waren van maatschappelijke ontregeling, van ontmenselijking en godverlatenheid.

De Werkgroep 'Joodse inwoners te Bennekom tijdens WOII' heeft in de afgelopen jaren veel informatie gekregen. Opvallend vaak was deze informatie niet afkomstig van degenen die daadwerkelijk betrokken waren geweest bij hulp aan Joodse onderduikers, maar van hun kinderen. Leeftijd speelt hier ongetwijfeld een rol; in veel gevallen zijn de ouders reeds overleden. Maar er is ook een groot verschil tussen ouders en kinderen wat betreft de bereidheid om over deze zaken te spreken.

In dit besef doen we nogmaals een beroep op de lezers van de *Kostersteen*. Als u nog weet hebt van Joodse onderduikers in Bennekom, of mensen kent waarvan u vermoedt dat zij nog iets over deze zaken kunnen vertellen, wilt u dan contact met ons opnemen?

Traditie in ere hersteld

Op 30 april, Koninginnedag, organiseert de stichting Koninginnedag Bennekom van 17 tot 18 uur in de Oude Kerk weer het Koninginnedagconcert. Hiermee wordt de traditie hersteld om op deze dag een concert te organiseren. Het FASO ensemble, bestaande uit dertien muzikanten, onder wie zes uit Bennekom, speelt onder leiding van Reinier Bavinck werken van Gounod en Gulda. Kaarten kosten €5,- en zijn te koop bij Anton Baks (418686) of bij Novita en Bruna.

Voorjaarslezing

Op dinsdag 12 mei zal kunsthistorica Nina Wevers van Simonis & Buunk Kunsthandel voor de Vereniging Oud-Bennekom een lezing verzorgen over schilders op de Veluwe. Dit natuurgebied heeft door zijn afwisselende landschap een grote aantrekkingskracht op liefhebbers van flora en fauna. Ook kunstenaars, met hun goede neus voor natuurschoon, werden in de 19^e en vroege 20^e eeuw door de gevarieerdheid, uitgestrektheid en stilte van de Veluwe aangetrokken. In verschillende dorpen langs de rand ervan ontstonden tussen 1840 en 1940 dan ook voor korte of langere tijd concentraties van deze 'artistieke lieden'. Nina Wevers zal ingaan op het fenomeen schilderkolonies en de verschillende Veluwse plaatsen waar kunstenaars woonden en werkten. Locatie: De Brink, Brinkstraat 39. Aanvang: 20 uur

Excursie

Woensdag 13 mei vindt de jaarlijkse dagexcursie plaats. De bus vertrekt om 8 uur bij het Kijk- en Luistermuseum. In Sliedrecht volgt na de koffie een rondleiding door het Nationaal Baggermuseum. De collectie bestaat uit circa 100 modellen van historische en moderne baggerwerktuigen, curieuze opgebaggerde voorwerpen en werkende modellen. Een verrassend museum!

Vervolgens gaan we naar Schoonhoven voor de gezamenlijke lunch. Na de lunch volgt een korte wandeling naar Rikkoert, Schoonhovens Silverhuys. In het Silverhuys wordt de groep gesplitst in twee kleine groepen. Er wordt een film vertoond en er is een demonstratie van de zilversmid. Uiteraard is er tijd om even rond te kijken tussen de prachtige zilveren voorwerpen. Om 15 uur wordt de reis hervat richting Ameide. Onder het genot van een drankje (voor eigen rekening) zal in Het Wapen van Ameide een roofvogelshow gehouden worden. Om 18 uur verwachten wij weer terug te zijn in Bennekom.

De excursiekosten bedragen €35,-, te voldoen in de bus. Als u mee wilt met deze excursie, wordt u vriendelijk verzocht het formulier - ingevoegd in deze Kostersteen - zo spoedig mogelijk, uiterlijk woensdag 6 mei, in te leveren bij mevrouw M.S. de Vos, Dikkenbergweg 8, 6721 AC Bennekom. Bij overtekening wordt een reservelijst gemaakt. Mocht u zich hebben opgegeven en u kunt desondanks niet mee, verzoeken wij u dit tijdig aan mevrouw de Vos te melden. Bij annulering na 6 mei wordt € 15,- (de buskosten) in rekening gebracht, tenzij er een vervanger mee gaat. De excursie is in de eerste plaats bedoeld voor leden van de Hist. Ver. Oud-Bennekom. Als er plaatsen over zijn, kunnen er introducés mee. Wij hopen dat het woensdag 13 mei een leuke dag wordt!

Nieuwe leden

Het bestuur heet de volgende personen van harte welkom als nieuwe leden van de Historische Vereniging Oud-Bennekom:

W.J. van Asselt

Dhr. W. Ruijs

Dhr. J.G.Heij

Dhr. M.P. van der Veen

Dhr. J van Kampen

Dhr. J. van Kroonenburg

Agenda van de Historische Vereniging Oud-Bennekom

- Dinsdag 12 mei 20.00 uur in zalencentrum De Brink, voorjaarslezing door Mevr. Nina Wevers; zie blz.22 van deze Kostersteen.
- Woensdag 13 mei dagexcursie naar Sliedrecht en Schoonhoven; zie blz. 22 van deze Kostersteen.

Documentatiecentrum Bennekom

Het documentatiecentrum van de historische vereniging Oud-Bennekom is gevestigd op de bovenverdieping van het Kijk en Luister museum, en is elke dinsdag voor bezoekers geopend van 09.00 – 12.00 uur en 14.00 – 16.00 uur. Geïnteresseerden in de historie van Bennekom zijn welkom na een **afspraak** via onderstaande personen:

Henk Gijsbertsen, telefoon (0318) 415275

Riet Hoogkamer, telefoon (0318) 416180; *email*: rhoogkamer@planet.nl

Bestuur

A.J.Lever, voorzitter

W.Hol, secretaris

W.C.L. van Kalleveen, penningm.

A. van Kampen

Mevr. C.J. Knoppers

A.T.J. Nooij

Mevr. G.J.M. van Raan-Onderwater

Beheer foto- en diacollectie

H. Gijsbertsen

Bibliotheek

Mevr. G.M. Hoogkamer-Weijman

Conservator Historische Collectie

C.C. Meulekamp

Website: www.oudbennekom.nl

Ledenadministratie

Mevr. G.J.M. van Raan-Onderwater

Grietjeshof 18, 6721 VJ Bennekom

Redactie Kostersteen

A.T.J.Nooij, eindredacteur

C.A. Heitink

H.J. van den Oever

P. Smit

Email: a.en.j.nooij@hetnet.nl